

Σχ. 1. Το ακρωτήριο του Σούνιου.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΤΟΥ ΣΟΥΝΙΟΥ

«... Σούνιον ἰρὸν ἀφικόμεθα...» (Όμηρος γ, 278)

«...Σουνιάς ἄκρα... πρόκειται γὰρ ἀντὶ ἄλλου φυλακτηρίου τῆς Ἑλλάδος... πρώτη πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα, προμήκης εἰς τὸ πέλαγος καὶ μάλα ἐναργῆς συμβαλεῖν ὅτι τῆς Ἑλλάδος ἐστὶν ἔρυμα... πρώτη μὲν ἐκ τοῦ πελάγους ὡσπερὶ χεῖρα προτείνουσα εἰς ὑποδοχὴν, παντοδαπῶς δὲ ὄρους καὶ λιμένας παρεχομένη...»

(Αἴλιος Ἀριστείδης, Παναθηναϊκός)

«... Σ' ἔνα ψηλὸ μέρος ὄρεινὸ καὶ πετρῶδες ποὺ θρῖσκειται στὸ ἔδαφος τῆς ἐπαρχίας τῆς Ἀθῆνας καὶ ποὺ ὑψώνεται πρὸς τὸν οὐρανὸ ἀπὸ τὴν θάλασσα· σ' ἔνα πλατὺ μέρος... στὴν κορυφὴ αὐτοῦ τοῦ θράχου, ὑπάρχουν ἑκατοντάδες κολῶνες στημένες ὀρθιες, ἀραδιασμένες σὲ ἴσιες γραμμές, μὲ μέτρο, κατὰ γεωμετρικὴ τᾶξι. Στὸ ἀπάνω τους μέρος, ποὺ ἐξέχει πρὸς τὰ σύννεφα τοῦ οὐρανοῦ, ἴσως πῶς ἦταν μεγάλα ἀπανωτὰ παλάτια, μέγαρα καὶ περὶπερα ἀναψυχῆς, ποὺ στὰ χρόνια τοῦ Σολομῶντος ἦταν τόπος διαμονῆς τῆς βασιλείας Βαλκίδας. Σ' αὐτὸ τὸ μέρος ὑπάρχουν χιλιάδες ἐρείπια, ἀπὸ ἐκκλησίες, χαμάμια, χάνια, τρούλλους καὶ βασιλικές ἀψίδες, ποὺ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ περιγράψῃ.»

(Ἐβλία Τσελεμπή, Σιαχταναμέ, 17ος αἰ.)

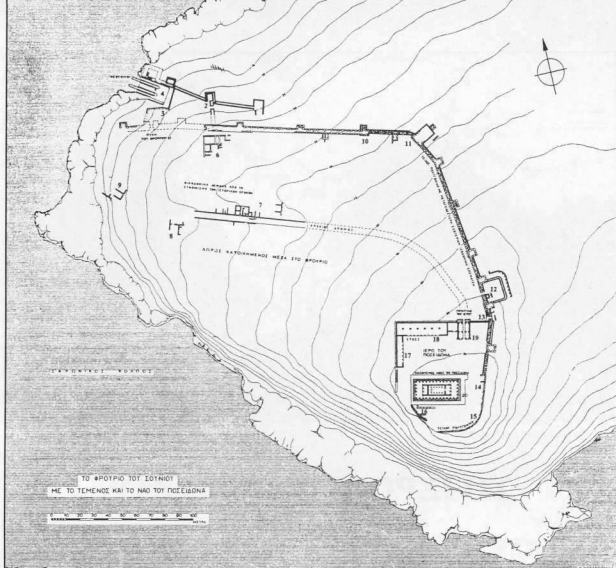
«...Κατὰ τὸ μεσημέρι καθαντζάρουμε τὸ ακρωτήριο τοῦ Σούνιου. Ἡ ἀκτὴ σταχτιά, μαθιά, ξερὴ, δίχως δέντρα ἢ θλάσση, μόνο θράχος...»

(Γ. Φλωμπέρ, Το ταξίδι στὴν Ελλάδα, 1850-1851)

Αὐτὲς εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀρχαίες φιλολογικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ὀμήρου ὡς τὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ δύο ἱερά τῆς Ἀθῆνας καὶ τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο εἶχαν πια ερειπωθεῖ καὶ εγκαταλειφθεῖ. Τὸ ακρωτήριο με τὶς κολῶνες ἀποτέλεσε διαμέσου των αἰῶνων σημεῖο ἀναφοράς γιὰ τους ναυτικούς ποὺ ἐπλεον στὴν περιοχὴ. Οἱ ταξιδιώτες καὶ περιηγητὲς ἀναφέρουν τὰ ερείπια ἀφίχωντας συχνὰ θρύλους ποὺ δημιουργήθηκαν ὅταν εἶχε πια ξεχαστεῖ σὲ ποιούς ἦταν αφιερωμένοι οἱ ναοὶ στὸ Σούνιο

Μ. Σαλλιώρα - Οικονομάκου

Αρχαιολόγος

Σχ. 2. Το φρούριο και ο ναός του Ποσειδώνια.

Προχωρώντας βαθιά μέσα στη θάλασσα, το Σούνιο—η Σουινιάς άκρα— αποτελεί το νοτιότερο τμήμα γης της Αττικής. Ο βράχος με τις απόκρημνες πλευρές υψώνεται εξήντα μέτρα πάνω από τη θάλασσα. Στη δυτική πλευρά του βράχου του ακρωτηρίου υπάρχει όρμος με αιώδη παραλία όπου μπορούσαν να τραβηχτούν τα πλοία, ενώ στον όρμο της ανατολικής πλευράς έβρισκαν προστασία από τους νότιους και δυτικούς ανέμους. Αυτή τη σημαντική για την άμυνα της Αττικής θέση διάλεξαν οι Αθηναίοι για να ιδρύσουν ιερά σε δύο από τους μεγαλύτερους θεούς, τον Ποσειδώνια και την Αθηνά.

Στην παραλιακή έκταση δυτικά της χερσονήσου και στους λόφους που εκτείνονται στα βόρεια υπάρχουν απομεινάρια μεταλλευτικών εγκαταστάσεων, οικισμών και νεκροταφείων. Ο δήμος του Σουνίου, ένας από τους πιο σημαντικούς της Αττικής, εκτεινόταν κατά εποχές από το

Σούνιο ως την Αγριλέζα και το Λιμάνι Πασά, περιλαμβάνοντας μικρότερους οικισμούς. Στη διάρκεια του πολέμου με την Αίγυπτο οι Αθηναίοι εγκατέστησαν στο δήμο του Σουνίου συμμάχους τους δημοκρατικούς εξόριστους από την Αίγυπτο.

Το φρούριο και τα ιερά

Στη δυτική πλευρά της χερσονήσου μια έκταση περίπου 350-220 μέτρων περικλείεται στο φρούριο, που προστατεύει τη θέση από βόρεια και βορειοανατολικά, όπου υπάρχει πρόσβαση από τη στεριά. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία της αρχικής κατασκευής του, αλλά η αρχαιότητά του ενισχύεται από το γεγονός ότι τα αθηναϊκά πλοία έβρισκαν πάντοτε προστασία στο Σούνιο, όπου υπήρχαν και νεώσοικα για δύο πλοία στον μικρό δυτικό όρμο.

Το φρούριο περιβάλλεται από πολυγωνικό τείχος που, κατά

τον Β. Στήν, ήταν σύγχρονο με τον παλαιότερο ναό του Ποσειδώνια, δηλ. του τέλους του 6ου αι. π.Χ. Αργότερα προστέθηκε στην εξωτερική πλευρά του ισοδομική επένδυση. Σ' όλη την περιμετρο του τείχους υπήρχαν σε άνισες αποστάσεις δέκα πύργοι. Κατά διαστήματα γίνονταν επισκευές του φρουρίου. Μία μεγάλη επισκευή έγινε το 413/412 π.Χ., στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν ο Σπαρτιάτης Άγεις είχε καταλάβει τη Δεκέλεια και το Σούνιο ήταν βάση για την προστασία των πλοίων που μετέφεραν το αιτάρι, όπως αναφέρει ο Θουκυδίδης.

Στο φρούριο, που ήταν ένα από τα πέντε σημαντικότερα της Αττικής, υπήρχε μόνιμη φρουρά που στεγαζόταν σε οικήματα μέσα στην περίμετρο του. Βρέθηκε ψήφισμα του δήμου Αθηναίων το οποίο τιμούσε τον επικεφαλής στρατηγό που φρόντισε για την επισκευή και τον εφοδιασμό του φρουρίου.

Σχ. 3. Ο ναός της Αθηνάς στις Καθοκόλωνες. Πίνακας του W. H. Barlett, 1830 (Ανακαλύπτοντας την Ελλάδα, Φ. Μ. Τσιγκάκου).

Το ιερό του Ποσειδώνα ιδρύθηκε στην επίπεδη έκταση πάνω στη νοτιοανατολική απόκρημνη άκρη της χερσονήσου, στο ψηλότερο σημείο της. Οι Αθηναίοι άρχισαν να χτίζουν έναν πώρινο ναό, πιθανότατα στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. και οπωσδήποτε πριν από το 480 π.Χ. Ήταν περίπτερος θωρικός και καταστράφηκε πριν να ολοκληρωθεί, στη διάρκεια της περσικής επιδρομής. Μετά τη μάχη στη Σαλαμίνα οι Αθηναίοι αφιέρωσαν στον Ποσειδώνα του Σουνίου ένα φοινικικό πλοίο που αιχμαλωτίστηκε στη ναυμαχία, όπως αναφέρει ο Ηρόδοτος. Καταστράφηκε κι αυτό από τους Πέρσες. Ο ναός έμεινε ερειπωμένος για πολλά χρόνια. Η κατασκευή του συνεχίστηκε επί Περικλή (444-440 π.Χ.). Ο νέος αυτός ναός ήταν μαρμάρινος, με λίγο μεγαλύτερες διαστάσεις από τον παλιό (31,12X13,47 μ.), περίπτερος (6X13 κίονες) και με δύο κίονες μεταξύ παραστάδων στον πρόναο και τον σηκό. Πάνω από τον

πρόναο υπήρχε ζωφόρος με σκηνές κενταυρομαχίας. Γύρω από το ναό υπήρχε χτιστός περίβολος πάνω σε τεχνητό ανάλημμα με πρόπυλο στη βόρεια πλευρά, ενώ μέσα στον περίβολο υπήρχαν και στοές.

Το ιερό του Σουνίου ήταν ήδη σημαντικό στα αρχαϊκά χρόνια, αν και δεν είχε ακόμα πάρει τη μνημειακή του διαμόρφωση, όπως φαίνεται από τα αναθήματα που βρέθηκαν. Ανάμεσά τους υπήρχαν πολλά κομμάτια κούρων από τα οποία συναρμολογήθηκαν δύο. Τα αναθήματα, κυρίως γλυπτά, βρέθηκαν σε αποθέτη ανατολικά του ναού, όπου συγκεντρώθηκε ό,τι καταστράφηκε στη διάρκεια της περσικής επιδρομής. Οι κούροι, που ανήκουν στο τέλος του 6ου αι. π.Χ., ήταν τοποθετημένοι γύρω από τον παλιό πώρινο ναό.

Στην κορυφή ενός δεύτερου, χαμηλότερου λόφου, στην ανατολική πλευρά της χερσονήσου, ιδρύθηκε το ιερό της Αθηνάς Σουναϊδος. Ο ναός, από τον

οποίο διατηρήθηκαν τα θεμέλια του σηκού (διαστάσεις 15, 60X11,14 μ.), περιβαλλόταν από μεγάλο χτιστό περίβολο. Ο σηκός ήταν χωρισμένος με κιγκλίδωμα σε δύο τμήματα και στο ανατολικό υπήρχε το θάβρο της θεάς. Κατά μήκος της νότιας και της ανατολικής πλευράς του σηκού υπήρχαν κιονοστοιχίες, από τις οποίες σώζονται οι πώρινοι στυλοβάτες. Για την ιδιομορφία του αυτή, δηλ. την ύπαρξη κιονοστοιχιών μόνο στις δύο πλευρές του, αναφέρει το ναό ο Βιτρούβιος. Στη νότια πλευρά υπήρχε θωμός. Κομμάτια από τον αρχιτεκτονικό διάκοσμο του ναού, όπως τα ιωνικά κιονόκρανα του, βρέθηκαν στην Αγορά των Αθηνών, όπου είχαν μεταφερθεί στους αυτοκρατορικούς χρόνους, κάτι που έγινε και για άλλα εγκαταλεημένα την εποχή εκείνη ιερά της Αττικής, π.χ. το ναό της Δήμητρας στον γειτονικό Θορικό.

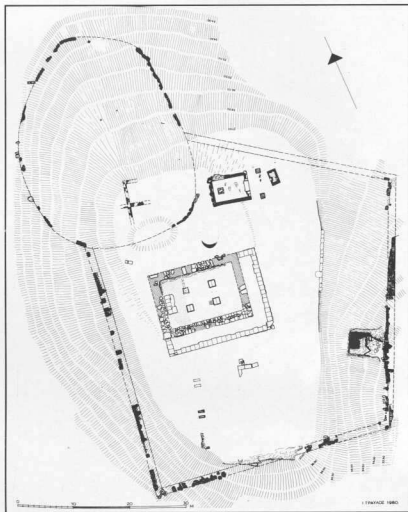
Ο ναός της Αθηνάς χτίστηκε από ευτελέστερα υλικά σε μια

εποχή που ήταν σε χρήση ο πωρόλιθος και το μάρμαρο, γι' αυτό ο Β. Στάης πίστευε ότι κατασκευάστηκε εσπευσμένα από τους Αθηναίους μετά τα Περσικά και συμπληρώθηκε αργότερα. Είναι όμως πιθανό να ήταν αφιέρωμα ιδιωτών και δημοτών του Σούνιου που είχαν μικρότερες οικονομικές δυνατότητες. Στη βορειοανατολική πλευρά του περιβόλου της Αθηνάς υπήρχε και δεύτερος, μικρότερος ναός, που περιλάμβανε τον σηκό με δύο κίονες στην πλευρά της εισόδου. Στο βάθος του σηκού υπήρχε θάβρο από γκρίζο μάρμαρο για το λατρευτικό άγαλμα. Ο μικρός αυτός ναός ήταν ίσως ο παλιότερος ναός της Αθηνάς που καταστράφηκε στα Περσικά και σ' αυτόν ανήκουν ευρήματα του 7ου και 6ου αι. π.Χ. Ίσως όμως να ήταν αφιέρωμα των ντόπιων στην Άρτεμη, της οποίας το όνομα έφεραν πολλά από τα μεταλλουργικά εργαστήρια της Λαυρεωτικής.

Στον περιβολό του ναού υπήρχε θωμός και αναθήματα, μεταξύ των οποίων και κούρρι. Κομμάτια τους καθώς και άλλα αφιερώματα βρέθηκαν σε αποθήκη στην ανατολική πλευρά του περιβόλου. Παλιότερος από τον περιβολό του ιερού της θεάς είναι ο χτιστός ελλειψοειδής περιβόλος που διατηρήθηκε στη βορειοανατολική πλευρά του τεμένους.

Όπως διηγείται ο Νέστορας στην Οδύσσεια (γ 278), στο ταξίδι της επιστροφής πέθανε ο κυβερνήτης του πλοίου του Μενέλαου Φρόντις. Ο Μενέλαος άφησε τους άλλους να συνεχίσουν το ταξίδι κι αυτός έμεινε στο Σούνιο για να θάψει με όλες τις τιμές τον κυβερνήτη του. Σ' αυτόν τον Φρόντι θεωρείται πιθανό να ήταν αφιερωμένο το τέμενος με τον ελλειψοειδή περιβολό.

Ενδείξεις εγκατάστασης στο ακρωτήριο υπάρχουν ήδη από τους πρωτοελλαδικούς χρόνους (2800-2000 π.Χ.). Στο νοτιότερο άκρο της χερσονήσου βρέθηκαν πρωτοελλαδικό κιβωτιοσχημό τάφοι και ληπίδες οψιανού. Κομμάτια κυκλαδικών ειδωλίων βρέθηκαν στην επιχώση του τεμένους της Αθηνάς, και κατά τον Β. Στάη πρέπει να προέρχονται «*εκ του ύπαιθριου*

Σχ. 4. Το ιερό της Αθηνάς.

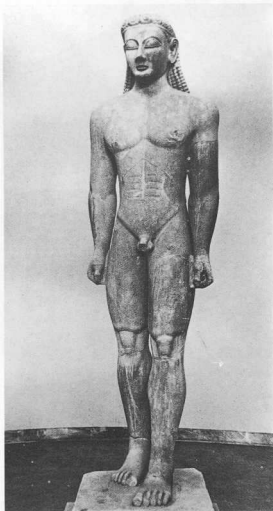
παναρχαίου ιερού». Υπάρχουν ευρήματα του 7ου και 6ου αι. π.Χ. από τον αποθέτη και την επίωση του ιερού της Αθηνάς, που δείχνουν ότι υπήρχε λατρεία ήδη από τον 7ο αι. π.Χ. και ίσως και παλιότερα. Ο χώρος της μπορεί ίσως να ταυτιστεί με τον ελλειψοειδή περιβολό.

Ήδη στις αρχές του 5ου π.Χ. αι. είναι γνωστή από τον Ηρόδοτο μια γιορτή («*πεντητηρίς επί Σουνίω*») που οργανωνόταν κάθε τέσσερα χρόνια στο Σούνιο. Με το Σούνιο συνδέεται επίσης και ένας από τους μεγαλύτερους αττικούς ήρωες, ο Θησέας. Στη γνωστή παραλλαγή του μύθου, ο πατέρας του Αιγέας, περιμένοντάς τον να γυρίσει από την Κρήτη, έπεσε από το βράχο του Σουνίου και πνίγηκε, επειδή νόμισε το γιο του νεκρό. Η μορφή του Αιγέα έχει θεωρηθεί υπόσταση του Ποσειδώνα και σύμφωνα με το μύθο η μητέρα του ήρωα Αίθρα το θρόδο που τον συνέλαβε κοιμήθηκε και με τον Ποσειδώνα και με τον Αιγέα. Έτσι, ένας από τους ση-

μαντικότερους ήρωες της Αττικής συνδέεται με ένα από τα σημαντικότερα ιερά της.

Το Σούνιο, εκτός από τη σημασία που είχε για την άμυνα της Αττικής, στην είσοδο του Σαρωνικού και του Ευρίπου, ήταν κοντά στην ζωτική για το δήμο της Αθηνάς μεταλλοφόρα περιοχή του Λαυρίου. Ο δήμος, μέσα στα πλαίσια εδραίωσης της κυριαρχίας του, ίδρυσε ιερά των δύο μεγάλων θεών του συνδέοντας το χώρο και με τον Θησέα, συνοικιστή των Αθηνών και υποστηρικτή του αθηναϊκού δήμου. Η πρώτη γνωστή αναφορά στο Σούνιο υπάρχει στην Οδύσσεια του Ομήρου «... *Σούνιον ἰρόν...*», που καταφαινεται και η αρχαιότητα της λατρείας στο Σούνιο. Υπάρχουν επίσης φιλολογικές μαρτυρίες για τα ιερά του Σουνίου, όπως στους Ὀρβιθες του Αριστοφάνη.

Από τα τέλη του 2ου αι. π.Χ. η Αττική εγκαταλείπεται και τα ιερά της ερειπωθούν. Τον 1ο αι. π.Χ. το ιερό της Σουνιάδος Αθηνάς είχε ήδη ερειπωθεί και με-

Σχ. 5. Ο Κούρος του Σούνιου, 610 π.Χ. (Εθν. Αρχ. Μουσ.).

ρος της γλυπτής του διακόσμησης είχε μεταφερθεί στην Αθήνα. Τον 2ο αι. π.Χ. ο ναός του Ποσειδώνα διατηρούσε μόνο τις κιονοστοιχίες. Και ο Πausanias ξεκινάει την περιήγηση της Αττικής με ένα λάθος, αποδίδοντας στην Αθήνα το ναό του Ποσειδώνα. Η λανθασμένη αυτή απόδοση διατηρήθηκε σχεδόν ως τις αρχές του 20ού αιώνα.

Στα χρόνια που περνούσαν η φθορά του ιερού προχωρούσε, τα ερείπια όμως τραβούσαν την προσοχή των κατοίκων της περιοχής. Τον 6ο αι. μ. Χ. περίπου οι χριστιανοί, ακολουθώντας προφανώς την παράδοση, ίδρυσαν μια μεγάλη βασιλική σε μια εξίσου περίπτωση με το Σούνιο θέση, σ' ένα βράχο ψηλά πάνω από τη θάλασσα στο Λαύριο.

Αργότερα, στη φυσική φθορά προστέθηκε και η λεηλασία τμημάτων του ναού. Από τον 15ο ως τον 19ο αιώνα τα συγκεκριμένα όρια ανάμεσα στην αρχαιολογία, την αρχαιοφιλία και τη λεηλασία επιτρέπουν τη μεταφορά αρχαιοτήτων από τις «εξωτικές

χώρες της Ανατολής» στην Ευρώπη. Έτσι, κομμάτια του ναού μεταφέρθηκαν από ναυτικούς και φιλάρχιους σε διάφορα σημεία της Ευρώπης. Στην Αγγλία σπόνδυλοι από τους κίονες του ναού του Ποσειδώνα χρησιμοποιήθηκαν για τη στήριξη του βάρους του βου δούκα του Devonshire.

Σε κείμενα ταξιδιωτών του 16ου και 17ου αιώνα υπάρχουν συχνά αναφορές στο ακρωτήριο με τον ορισμό *Capo di collone*, από τις κιονοστοιχίες που ήταν ορατές από τη θάλασσα.

Στα μέσα του 17ου αιώνα η Αγγλική Εταιρεία των Dilettanti πραγματοποιεί τις πρώτες μικρής έκτασης έρευνες στο Σούνιο και παρουσιάζει σχέδια του ναού του Ποσειδώνα, που όμως ακόμα θεωρείται της Αθηνάς.

Στις αρχές του 19ου αιώνα ο Άγγλος τοπογράφος και στρατιωτικός W. M. Leake, ακολουθώντας τον Pausanias, αποδίδει στην Αθήνα το ναό του Ποσειδώνα και αναζητά σε άλλα ερείπια το ναό του θεού, που ήταν

γνωστός και σ' αυτόν από τις αρχαίες πηγές. Τα θεμέλια του προπύλου του ναού τα θεωρούσε μικρό ναό του Ποσειδώνα. Την ίδια περίπου εποχή ο Wordsworth, επισμαίνοντας τα λείψανα του ιερού της Αθηνάς, τα αποδίδει στον Ποσειδώνα, ακολουθώντας κι αυτός τον Pausanias.

Το ζήτημα λύθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα με τις εκτεταμένες ανασκαφικές έρευνες του Β. Στάη (1899 και 1900). Αποκαλύφθηκαν σ' όλη τους την έκταση τα ιερά του Ποσειδώνα και της Αθηνάς και αποδόθηκαν σωστά διορθώνοντας το λάθος του Pausanias.

Βιβλιογραφία

- Β. Στάης, Σούνιου ανασκαφαί, ΑΕ 1917.
 Ν. Παπαχατζή, Πausanίου Ελλάδος Περιήγησις, Αττική. Εκδοτική Αθηνών.
 L. Beschi, Disiecta membra del tempio di Poseidon a capo Sunio (III), ΑΕ 1972.
 Κ. Μπέρη, Τα αττικά του Εθλίου Τσελεμπί.

The Sanctuary of Sounion

M. Salliora-Oikonomakou

The cape of Sounion is the southernmost edge of Attica. On the flat top of the cape the sanctuary of Poseidon was founded and fortified. To the northeast of this sanctuary, on another, lower hillock the temple of Sounias Athena was erected.

In the second century AD when Pausanias visited the ruins of the Poseidon temple he misconceived them as been the remnants of the Athena temple. This erroneous interpretation has been perpetuated until the early years of the twentieth century, when the excavations conducted by V. Stais in 1989 and 1990 brought to light the fortress and the two sanctuaries, which this time were correctly assigned to the deities they had originally been dedicated.

Architectonic members from the Poseidon temple — mainly pieces of columns — have been smuggled by seamen and archaeophiles and transferred to various European countries.